Filosofie op de basisschool

Een smeulend vuurtje dat moet worden aangewakkerd

Eva-Anne Le Coultre

Twintig kinderen zitten in de kring. Meer jongens dan meisjes tel ik en bijna de helft ziet er buitenlands uit. De meester van groep acht kijkt me verwachtingsvol aan. Wat is filosofie? 'Jullie hebben taal en rekenen en aardrijkskunde en geschiedenis', begin ik. 'Dat zijn allemaal vakken waarin je over één ding iets leert. Bij aardrijkskunde bijvoorbeeld iets over een land en bij geschiedenis iets over vroeger. Maar bij filosofie kan het overal over gaan en de antwoorden staan niet vast. Je kan bijvoorbeeld vragen: Wat is tijd? Dat staat niet in je geschiedenisboek.' 'Moeilijk', verzucht een meisje. 'Echt niet, hartstikke makkelijk', zegt een jongen stoer. Hij ziet er een stuk ouder uit en heeft een zwaar accent.

Het doel van de les is om samen over een filosofische vraag na te denken. In een discussie gaat het meestal om gelijk krijgen. Het probleem daarbij is vaak dat mensen niet goed naar elkaar luisteren, omdat ze vooral bezig zijn te bedenken hoe ze hun eigen standpunt het beste naar voren kunnen brengen. Het andere uiterste is het socratische gesprek, waarvan het doel is het samen eens te worden; dat moet volgens strikte regels en kost veel tijd, terwijl het niet altijd iets oplevert. Het gesprek in de klas is een soort tussenweg: er zijn minimale regels (luister naar elkaar, leg uit waarom je het wel of niet met een ander eens bent, blijf bij het onderwerp), zodat de vorm minder rigide is en er meer afwisseling in aangebracht kan worden. Bijvoorbeeld door verschillende opdrachten te geven als het gesprek stagneert.

Al bij de kennismaking valt op dat er grote verschillen zijn tussen de kinderen in de groep. Het asielzoekerscentrum in de buurt verklaart de Bosnische, Georgische, Afghaanse en Mongoolse kinderen; sommigen hebben nog maar net Nederlands geleerd en zeggen niet zo snel iets in de groep, terwijl anderen hun vinger al omhoog hebben voordat ik ben uitgepraat. De leraar legt me uit dat het een nadeel voor mij is dat ik maar een keer in de week een uurtje in de klas ben, dan ken je de kinderen niet goed en weet je in het begin nog niet wie je veel moet laten praten en wie je beter een keer kan negeren.

In dit soort gesprekken blijken kinderen weinig te verschillen van volwassenen. In elke groep heb je schreeuwers, betweters, klieren en zwijgers. Er zijn mensen die altijd zoeken naar praktische oplossingen, anderen willen theoretische verklaringen. Sommigen kunnen goed kijken, anderen goed formuleren. Sommigen kunnen het geen van beide en zijn waarschijnlijk ongeschikt voor de filosofie, terwijl anderen uitblinken in beide, maar er niets aan vinden. Dit is bij kinderen niet anders.

Dat spreekt twee veelgehoorde reacties op het filosoferen met kinderen tegen: 'Dat kunnen kinderen toch helemaal niet, daar moet je levenservaring voor hebben' en: 'Kinderen zijn geboren filosofen, want ze stellen overal vragen over'. Sommige kinderen kunnen goed zijn in filosoferen, maar lang niet allemaal.

De kleine prins

De kunst is de kinderen goed in te schatten. De eerste les lees ik een stukje voor uit *De kleine prins* van Antoine de Saint-Exupéry. Dat slaat gelukkig aan. De kleine prins is op reis en komt aan bij een planeet met een lantaarnopsteker. De planeet is erg klein en gaat steeds sneller draaien, waardoor de dagen voor de lantaarnopsteker maar een minuut duren en hij de hele tijd bezig is de lamp aan en uit te doen. Ik vraag of de kinderen zich kunnen voorstellen wat er zou gebeuren als de aarde sneller zou gaan draaien. Een paar vragen over tijd heb ik achter de hand: Waar merk je aan dat er tijd is? Is er tijd zonder dat er een klok is? Is tijd anders voor dieren? Is er tijd als er niets gebeurt?

Met een groep van twintig elfjarigen is het niet makkelijk om lang te blijven praten in de kring. Als het te lang over hetzelfde gaat, ontstaat er te veel onrust en wordt er niet meer goed naar elkaar geluisterd. Daarom geef ik soms de opdracht twee aan twee iets te bespreken, of verdeel ik de klas in groepjes. Dat gaat niet meteen goed, de groepjes zijn gauw uitgepraat. Zo moet ik veel nieuwe dingen bedenken, terwijl ik het liever langer over één vraag had gehad.

De tweede les begin ik met het Wie ben ik?-spelletje. Uit de vele vrijwilligers kies ik een meisje en geef haar de opdracht een robot te zijn. De kinderen uit de klas moeten raden wie zij is door alleen vragen te stellen waar je slechts 'ja' of 'nee' op kan antwoorden. De kinderen moeten hun vraag onthouden en later, als ze weten dat het om een robot ging, moeten ze zeggen of ze vinden dat hun vraag goed beantwoord was. Sommige vragen blijven twijfelgevallen. 'Is het groot?' bijvoorbeeld, of: 'Is het van plastic?' De voorstelling van een robot is niet voor iedereen hetzelfde. Misschien kunnen er wel robots gemaakt worden die heel veel op mensen lijken – hoe kan je er dan achter komen dat er een robot tegenover je staat en niet een mens? Daar is een duidelijk antwoord op: 'Als het kan huilen, is het een mens.' Om dat te testen kan je de robot bijvoorbeeld heel hard slaan. Ongeveer de helft is het hier mee eens, de andere helft denkt dat je best een robot kan maken die kan huilen. Ik verdeel de klas in deze twee partijen en zet ze tegenover elkaar. De kinderen blijven langer hangen op de praktische consequenties van de vraag dan ik had verwacht. De problemen zijn vooral technisch: hoe moet je het water naar het oog van de robot toe krijgen, hoe zorg je dat het water er niet uit spuit, maar uit rolt zoals een traan en ontstaat er geen kortsluiting als een robot gaat huilen? Als een meisje zegt dat een robot niet kan huilen, omdat hij niet verdrietig kan zijn, gaat het gelukkig een andere kant op. Maar ook daar weet de andere partij een antwoord op: sensoren zorgen ervoor dat een robot kan voelen. Een technisch verhaal volgt van een jongetje dat

veel over sensoren weet en ook over mummies en dinosaurussen trouwens, maar niet goed kan ingaan op het probleem dat we bespreken.

Didactisch erg verantwoord

Opvallender nog dan de verschillen tussen de leerlingen onderling, is de discrepantie tussen de wijsheid in sommige opmerkingen van een kind en de totale onwetendheid of kortzichtigheid in andere verhalen van hetzelfde kind. Dat is weliswaar voor volwassenen niet anders, ik verbaas me vaak genoeg over debatten tussen volwassenen die de grootste onzin uitkramen, maar bij kinderen wordt er anders over geoordeeld. Daar verwachten volwassenen blijkbaar al bij voorbaat minder samenhang. Toch merk ik bij de kinderen die ik wat beter leer kennen, dat sommigen er wel degelijk een coherent wereldbeeld op na houden. Zo is er een meisje dat vindt dat wilde natuur belangrijker en mooier is dan de mensenwereld en dat mensen daarom maar beter kunnen uitsterven. Dat houdt ze consequent vol bij verschillende soorten onderwerpen. Dat leidt soms tot wijze opmerkingen, soms doet het totaal niet ter zake.

Ik had verwacht dat het gesprek in een kleiner groepje makkelijker zou zijn. Behalve groep acht heb ik ook een gemengd groepje van zes leerlingen uit groep vijf en zes. Dit extra filosofie-uurtje is bedoeld voor leerlingen die voorlopen op het programma. Het zijn inderdaad slimme kinderen, maar ze zijn ook een stuk eigenwijzer. Dit groepje van zes kost me meer moeite dan de twintig kinderen van groep acht. Het verschil tussen achtjarigen en elfjarigen is enorm: de achtjarigen hebben nog minder geduld en ik moet bovendien opletten of ze elkaar niet stiekem schoppen onder tafel of boekjes meenemen uit het materiaallokaal waar we zitten.

Ook hier blijkt het spel een uitkomst. Ik schrijf vragen op een kaartje ('Zijn wilde dieren gelukkiger dan huisdieren?' bijvoorbeeld, of: 'Zou je onsterfelijk willen zijn?') en haal er een dobbelsteen bij. Het enthousiasme is nu opeens zo groot dat ze elkaar bijna van tafel gooien om aan de beurt te komen. Ik vraag ze wat zij zelf goede regels zouden vinden om de orde te bewaren en die schrijf ik op het bord. Dat lijkt me didactisch erg verantwoord, maar meteen ontstaat daardoor een nieuw probleem: de kinderen zijn alleen nog maar bezig op te letten of de anderen de regels niet overtreden: 'Juf, hij moet weg, want hij praatte drie keer door mij heen en hij pakte twee keer de dobbelsteen af.'

Uit dit groepje komen hele andere opmerkingen dan uit de grote groep. Als de aarde sneller gaat draaien, moet je niet meer naar de klok kijken, want dat geldt dan niet meer. En er moeten dan wel altijd een paar meesters en juffen op school zijn, zodat de kinderen naar school kunnen gaan als ze wakker worden. Groep acht hield zich niet zo bezig met deze praktische zaken. Ook denken ze anders over de vraag wat je allemaal kan meten. In groep acht vonden sommigen dat je alles kan meten, zelfs of je gek bent, 'want daar heeft de psychiater een apparaat voor'. Het kleine groepje ziet veel problemen met het meten van grote dingen, zoals de aarde of de

zon. Groep acht leek dat geen probleem, maar met de recente Cito-toets in het achterhoofd zat die klas meer met de vraag of intelligentie te meten valt.

De kinderen-zijn-geboren-filosofen aanhangers lijken soms gelijk te hebben. Het meisje dat het kaartje trok met de vraag over huisdieren hield een heel betoog over mensen die volgens haar tegenwoordig zelf huisdieren geworden zijn. Waar had ik dat ook alweer eerder gehoord? Bij Peter Sloterdijk, diezelfde week nog in zijn filosofische talkshow *Im Glashaus*. Dat is leuk, maar betekent nog steeds niet dat alle kinderen filosofen zijn. Natuurlijk, ze zijn nieuwsgierig en denken eerder zelf na dan met een citaat van een ander aan te komen, maar ze verschillen net zoveel als volwassenen in hun manieren van denken en naar de wereld kijken.

In de literatuur over kinderfilosofie vind ik dit soort bevindingen nauwelijks terug. Daar overheerst het beeld dat kinderen allemaal vanzelf goed kunnen filosoferen. 'Als je twaalf bent, ben je de ideale filosoof', zo begint het nieuwe boek van Thecla Rondhuis. Zij filosofeert al twintig jaar met kinderen en heeft een groot aantal gesprekken opgeschreven en gesystematiseerd onder de titel *Jong en wijs*. Hier moet wel bij gezegd worden dat ze haar stelling enigszins nuanceert in haar onderzoek naar het filosofisch denken. Zij onderscheidt daarin verschillende kwaliteiten voor het goed kunnen filosoferen en die zijn niet bij elk kind evenveel aanwezig.

Kinderfilosofie

Op zoek naar literatuur over kinderfilosofie, kom je al gauw de naam van Berrie Heesen tegen, die het Centrum voor Kinderfilosofie heeft opgericht aan de Universiteit van Amsterdam. Heesen heeft een methode geschreven, met een leerboek voor kinderen en een docentenhandleiding. De methode is geïnspireerd op *Philosophy for children* van Matthew Lipman uit de jaren zeventig. De Amerikaanse methode bestaat uit modelverhalen waarin kinderen voordoen hoe in de klas gefilosofeerd kan worden. Ter voorbereiding was Heesens boek handig, zo stonden er verschillende werkvormen in die je goed kan toepassen en verschillende thema's om op ideeën te komen. Maar ik zou het boek niet aan mijn klas geven, ik sluit liever zelf aan bij de belevingswereld van de kinderen dan dat ik die uit een boek van Heesen moet volgen. Een verhaaltje voorlezen kan goed werken, maar dan moet het wel een leuk verhaaltje zijn. De verhalen uit het boek van Heesen zijn kinderachtig, terwijl *De kleine prins* of de verhaaltjes van Toon Tellegen mooi blijven. Bovendien staat de persoonlijke toon in de boeken van Heesen me niet aan. In de docentenhandleiding van *Filosoferen met kinderen* legt Heesen uit:

> 'Ik heb met een "stem" willen schrijven en ook gemeend dat het niet anders kan als het het onderwerp filosoferen betreft. (....) Een behoorlijke inleiding voor kinderen van wat deze wetenschap is, bestaat helemaal niet. Deze lekenkloof wordt overbrugd door een dozijn of meer keuzes en veel van die keuzes zijn persoonlijk.'

Ik vind dat leerboeken vooral duidelijk moeten zijn en dat de aansluiting van de stof op de leerlingen van de docent moet komen. Die kan dan keuzes maken waarvan hij kan inschatten of deze de leerlingen aanspreken. Moderne pogingen om schoolboeken aan te laten sluiten bij de belevingswereld van de leerlingen, slaan meestal net de plank mis. In het voortgezet onderwijs kan dat al gauw gênant zijn, maar ook op de basisschool luistert het nauw, een kind van elf kan een verhaaltje belachelijk vinden dat hij twee jaar daarvoor nog leuk vond.

Heesen vindt het filosoferen met kinderen erg nuttig en formuleert netjes voor elk onderwerp een lesdoel in zijn methode. Rondhuis benadrukt dat het vooral leuk moet zijn en is weinig pretentieus over het nut van filosoferen met kinderen. Voor mij is het wel degelijk van belang om te merken of de kinderen iets geleerd hebben. Na een paar keer wordt er al vaker op elkaar ingegaan en door meer leerlingen iets gezegd. Het is nuttig om te leren formuleren wat je denkt en dat te zeggen in een groep. En het is goed om zo vroeg mogelijk te weten dat van mening verschillen niet hetzelfde is als ruzie hebben.

Daar is Fernando Savater het vast mee eens. Hij houdt in zijn nieuwste boek *De waarde van opvoeden* een vurig pleidooi voor het belang van goed onderwijs. Hij richt zijn boek aan de schooljuf, die hij aanspreekt met 'mijn dierbare vriendin'. Het stimuleren van intellectuele hartstocht is de nobele taak van de schooljuf, waarbij goed onthouden moet worden dat 'zonder humor intelligentie niet meer is dan een stoofpot van verheven dwaasheden'. Iemand die dat vindt moet wel wat leuker schrijven om overtuigend te zijn. Deze schooljuf vindt het mooiste in het boek in ieder geval niet van Savater zelf komen, maar van Montaigne: 'Een kind is niet een lege fles die moet worden gevuld, maar een smeulend vuurtje dat moet worden aangewakkerd.' Dat betekent niet dat kinderen geboren filosofen zijn, maar ook niet dat ze moeten wachten tot ze groot zijn om te filosoferen.

Literatuur

Berrie Heesen (1998) *Kinderen filosoferen*. Damon.

Thecla Rondhuis (2001) *Jong en wijs. Filosoferen met kinderen*. Piramide.

Fernando Savater (2001) *De waarde van opvoeden. Filosofie van onderwijs en ouderschap*. Bijleveld.

Antoine de Saint-Exupéry (1959) *De kleine prins*. Ad Donker.